

خطاط کتبه‌های ضریح چهارم حرم رضوی

نجفی زنجانی- احمد (۱۲۸۷- ۱۳۶۱ ش.)

ابوالفضل زارعی*

احمد نجفی زنجانی مشهور به «معصومی» یا «معصومی خوشنویس»، فرزند محمدحسین به سال ۱۳۲۴ ق. (۱۲۸۷ ش.) پا به عرصه وجود نهاد. از هفت سالگی در مدرسه مرتضوی

ایرانیان در نجف اشرف مشغول به تحصیل شد. سپس به فراگیری فقه و اصول و نحو و صرف و ادبیات عربی و فارسی پرداخت. چون از کودکی به آموختن فنون خط علاقه داشت، ضمن تحصیل زیر نظر اساتید خط به استنساخ کتب دینی و اجتماعی اشتغال ورزید تا در ۲۵ سالگی رسماً در زمره خوشنویسان عصر درآمد و مشغول تحریر کتب مؤلفین و ناشرین شد (نیرومند و زعفری، ۶۲). کار کتابت را رسماً از سال ۱۲۹۵ آغاز کرد (راهگیری، ۱۵۹؛ فضائی، ۳۷۱). از همین زمان کتبه‌نویسی را شروع نمود و از جمله آنها می‌توان به خطوط روی ضریح چهارم «ضریح شیر و شکر» امام رضا (ع) اشاره نمود که به طور اجمالی به آن پرداخته می‌شود:

چهارمین ضریح حرم مطهر رضوی به نام ضریح طلا و نقره، معروف به «شیر و شکر» است که در سال ۱۳۳۸ ش. پس از برداشتن ضریح سوم (ضریح فولادی منسوب به عهد فتحعلی شاه) و انتقال آن به موزه، روی ضریح نگین نشان نصب شد (گرجیان، ۱۹).

خطوط شیخ احمد زنجانی معصومی بر روی ضریح چهارم همان‌گونه که محمد مهران آورده چنین است:

بین هر دو زاویه از پنجره‌های ضریح مقدس یک صفحه بیضی از طلا، مجموعاً هجده عدد، هر یک به وزن پنجاه مثقال نصب و در شانزده عدد از آنها احادیث معتبره وارد در باب فضیلت زیارت حضرت ثامن الحجج علیه السلام از عیون اخبار الرضای صدوق و جامع الاخبار شیخ مفید و از شیخ طوسی نقل و به خط نسخ به قلم حاج شیخ احمد زنجانی مرقوم و گردآوری شده که جمع

* پژوهشگر بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

نوع برنج‌ها تاکنون چهار دانه نوشته‌اند که دو دانه آن در کتابخانه حضرت امیر(ع) در نجف اشرف محفوظ است و دوتای دیگر در تهران است.

استادان شیخ‌احمد زنجانی عبارت بودند از: ۱- خط نسخ: میرزا عبدالجواد محلاتی، ۲- خط ثلث: میرزا عبدالعلی ثانی یزدی ملقب به اشرف‌الکتاب، ۳- خط نستعلیق: استاد میرزا حسن زرین خط تهرانی. علاوه بر این شیخ‌احمد زنجانی از اساتیدی چون استاد محمدعلی فضل‌بغدادی، استاد بزرگ حامد آمدی اسلامبولی، استاد محمدهاشم بغدادی، استاد بدوی دمشقی، استاد حسن زرین خط تهرانی اجازه خط داشت (همان، ۶۵).

وی از خوشنویسانی است که در نوشتن انواع خط از قبیل نسخ، ثلث، رقاع، کوفی، نستعلیق، شکسته، طغرا و... مهارت داشت (راهجیری، ۱۵۹). استاد زنجانی در واقع آخرین بازمانده خوشنویسان دوره صفویه و قاجاریه بود که به هنر کتیبه‌نگاری نیز مشغول بودند، گواه این مدعا کتیبه بسیار بزرگ و مفصل مسجد دانشگاه تهران به طول دویست و پنجاه متر است که در واقع یکی از شاهکارهای هنری اوست.

سال‌ها پیش که انجمن خوشنویسان به احیای خط نستعلیق همت گماشت این نکته را دریافت که خط ثلث را نیز باید زنده کرد لذا اعضای هیأت مدیره پس از شور و توجه و دقت به نمونه آثار ثلث نویسان معاصر، خط استاد زنجانی را با تمامی قواعد و ضوابط منطبق دانسته و از ایشان برای همکاری با انجمن خوشنویسان دعوت نمودند و از آن زمان استاد زنجانی به تربیت شاگردان بسیاری مشغول شد. وی در سال‌های آخر عمر با وجود کهولت سن و بیماری‌های ناشی از آن هیچ‌گاه از نوشتن غافل نماند و به خوشنویسی عشق می‌ورزید (فصلنامه هنر، ش ۱۸۳/۱). وی در انجمن خوشنویسان ایران به سمت استادی در امر خط ثلث مشغول و تا پایان عمر در این خدمت بود (آقا شیخ محمد و نوری نشاط، ۴۶۸). از جمله کتاب‌هایی که وی کتابت کرده است می‌توان به این عنوان‌ها اشاره نمود: ریاض الجنان (۱۳۷۵ق.) (مشار، ۴۷۸/۱)؛ انوار المجالس، گنج جواهر دانش، رسایل آیت‌الله سید حسین بروجردی، کتاب الطهاره تألیف آیت‌الله بروجردی در فقه، قرآن سه جلد (و از جمله قرآن رحلی مذهب با چاپ هفت رنگ، تهران)؛ تنقیح المقال فی احوال الرجال در سه جلد، تألیف آیت‌الله مامقانی، مفاتیح الجنان حاج شیخ عباس محدث قمی؛ تفسیر گازر (راهجیری، ۱۵۹)

همه آنهاست و سطور مندرجه از طلا را روشن می‌سازد و چنانچه ملاحظه می‌شود در قطعه هجدم که در پایین پای مبارک قرار دارد این عبارت به خط نستعلیق ذکر است: «توفیق ساختمان و نصب این ضریح مطهر در عهد سلطنت شاهنشاه محمدرضا شاه پهلوی خلدالله ملکه حاصل شد سنه ۱۳۷۹».

بر روی هر یک از دانه‌های ضریح مقدس از پیش روی مبارک، اسمی از اسمای چهارده معصوم علیهم‌السلام که چهارده قطعه است بر صفحه‌ای از طلا به خط ثلث به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی که اطراف آن صفحات، فیروزه نشان شده نصب گردیده است.

در بالای کتیبه‌های بیضوی بر صفحاتی از نقره به برجستگی یک سانتی‌متر به خط ثلث به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی سوره مبارکه «هل اتی» از قرآن مجید نوشته شده است.

فوق کتیبه سوره مبارکه «یس» بر لبه ضریح مطهر چهل و چهار برگ از نقره ملّح به طلا فی‌مابین چهل و چهار گلدان ملّح به طلا به طرز بسیار زیبا نصب شده و در مظاهر هر یک از آنها صفحه‌ای مدور و محدب ایجاد و بر هر یک اسمی از اسماء الحسنی نوشته شده و زمینه صفحات مزبور میناکاری لاجوردی و گل‌های رنگارنگی در آن منقش است که خطوط برجسته آن را آب طلا داده‌اند و این اسما به خط ثلث و به قلم شیخ‌احمد زنجانی معصومی است و چهل و چهار اسم دارد (مهران، ۹-۱۲). آثار شیخ‌احمد زنجانی در کتیبه‌نویسی بسیار زیاد است که به تعدادی از آنها اشاره می‌شود: درب طلا و نقره حرم سامرا، ضریح آرامگاه حضرت مسلم(ع) در کوفه، ضریح آرامگاه حضرت عبدالعظیم، ضریح آرامگاه حضرت رقیه در شام، کتیبه‌های مسجد اعظم و مسجد آیینه و موزه قم، رواق آینه زنانه حضرت معصومه(ع)، صحن کهنه قم، گنبد خواجه ربیع در مشهد، امامزاده سیدمحمد محروق در نیشابور، آرامگاه عمر خیام در نیشابور، آرامگاه شیخ فریدالدین عطار در نیشابور، آرامگاه نادرشاه افشار در مشهد، آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان، آرامگاه ابوعلی سینا در همدان و ... (نیرومند و زعفری، ۶۲). علاوه بر این عموم اصلاحات کتیبه‌های تاریخی به دستور وزارت فرهنگ در سراسر ایران و شجره‌های انساب سادات و استنساخ کتب قیمتی و تکمیل قرآن‌های خطی و گرانها نمونه‌هایی از آثار هنری این هنرمند است (همان، ۶۴). یکی از کارهای هنری و خطی وی نوشتن سوره اخلاص روی یک دانه برنج با امضا و تاریخ است. از این

سرانجام استاد احمد نجفی زنجانی، در سن ۸۷ سالگی در تاریخ ۱۷ تیرماه ۱۳۶۱ ش. درگذشت. استاد زنجانی بی‌شک سهم بسزایی در تعالی و تداوم هنر خوشنویسی این مرز و بوم دارد و فقدانش ضایعه‌ی اسف‌انگیزی برای دوست‌داران خط و هنر ایران است (فصلنامه‌ی هنر، ش ۱۸۳/۱).

منابع:

- آقا شیخ محمد، مریم و نوری نشاط، سعید. (۱۳۷۷). گلزار مشاهیر؛ زندگینامه‌ی درگذشتگان مشاهیر ایران ۱۳۵۸-۱۳۷۶. چاپ اول تهران. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی ایران با همکاری نشر برگ زیتون.
- راهگیری، علی. (۱۳۶۴). تذکره‌ی خوشنویسان معاصر. چاپ دوم. تهران. امیرکبیر.
- فضایی، حبیب‌الله. (۱۳۹۰). اطلس خط؛ تحقیق در خطوط اسلامی. تهران. سروش.
- گرچیان، محمدجواد. «سخنی در آستانه‌ی سالروز میلاد هشتمین اختر تابناک آسمان ولایت و امامت». ماهنامه‌ی کانون. ش ۸۵. مهر ۱۳۸۷.
- مشار، خان بابا. مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی از آغاز چاپ تاکنون. شش جلد. تهران. انتشارات مؤلف. بی‌تا.
- مهران، محمد. «ضریح جدید». مجله‌ی نامه‌ی آستان قدس. شماره ۱. تیرماه ۱۳۳۹.
- نیرومند، کریم و زعفری، کریم. (۱۳۴۷). سخنوران و خطاطان زنجان. چاپ اول. زنجان. انتشارات مؤسسه‌ی مطبوعاتی زعفری.
- «هنر کتیبه‌نگاری آخرین بازمانده‌ی خویش را از دست داد» (در سوگ استاد زنجانی)، فصلنامه‌ی هنر. شماره ۱. پاییز ۱۳۶۱.

